

Slovenska teorija jezikovne naravnosti ter vprašanji sonaravnosti in merila pogostnosti ob preučevanju slovenskega gradiva

*Helena Dobrovoljc**

Povzetek

Prispevek predstavlja razvoj slovenske teorije naravnosti in njene metodološke spremembe v zadnjem desetletju (npr. spremembe pri zapisovanju lestvic naravnosti, spremembe pri upoštevanju meril teorije, postavitve govorca v fokus raziskave) ter odpira dve vprašanji ob gradivu za slovenščino, in sicer, kako v teoriji naravnosti obravnavati tiste slovenske (obliko)skladenjske dvojnice, ki so s stališča slovenske knjižne norme manj primerne oz. nepravilne, hkrati pa so žive prvine naravnega slovenskega jezika in so zato sonaravne; kako uveljavljati načela pogostnosti ob pomanjkanju gradivskih virov za nestandardni jezik. Prikazana sta dva pojava, v katerih prihaja do protislovja, ob trku nesonaravnega pojava in merila pogostnosti, ki je posledica regulacije standardnega jezika. Gre za (1) polvikanje (ujemanje v glagolski obliki) in vikanje ter za (2) priredno povezane predložne zveze tipa *pred predavanji in po predavanjih*, ki jih pogovorno krajšamo (*pred in po predavanjih*), četudi sta samostalnika v predložnih zvezah v različnih sklonih (*pred uporabo* – tožilnik, *po uporabi* – mestnik).

Ključne besede: teorija naravnosti, oblikoskladnja, slovenščina, sonaravnost, jezikovna kodifikacija, merilo pogostnosti.

The Slovene theory of language naturalness and the questions of co-naturalness and frequency criteria in the study of Slovene corpora

The article presents the development of the Slovene theory of linguistic naturalness and its methodological transformations over the past decade (for example, modifications in the representation of naturalness scales, changes in the application of the theory's criteria, and the placing of the speaker at the center of the research focus). It highlights two central issues arising from the study of Slovenian language data: how the theory of naturalness should address (morpho)syntactic variants that are regarded as less appropriate or incorrect according to the standard norm, yet function as living, co-natural elements of the language; how to

* ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, UNG, Fakulteta za humanistiko, helena.dobrovoljc@zrc-sazu.si

apply the principles of frequency in contexts where sources of material for the non-standard language are lacking. The article highlights two phenomena in which contradictions arise from the clash between unnatural linguistic features and the frequency criteria, as shaped by the regulation of the standard language. These are: (1) polvikanje in vikanje (agreement in verb form within forms of address combining formal and informal elements); and (2) coordinated prepositional phrases of the type *pred predavanji in po predavanjih* (*before the lectures and after the lectures*), which are colloquially shortened to (*pred in po predavanjih* – *before and after the lectures*), even though the nouns in the prepositional phrases appear in different cases (*pred uporabo* – accusative; *po uporabi* – locative).

Keywords: naturalness, morphosyntax, Slovene, co-naturalness, language prescriptivism, frequency criteria

1 Naravnost in zaznamovanost v obratnem sorazmerju

Slovenska teorija jezikoslovne naravnosti¹ si z drugimi vejami naravnega jezikoslovja (Mayerthaler 1981, Dressler et al. 1987, Dressler 2000, Orešnik 2001) deli predpostavko, da v jeziku obstaja naravni red oz. sistem univerzalnih preferenc, v katerem so nekatere jezikovne zgradbe manj zaznamovane ali nezaznamovane ter za možgane lažje, zato tudi »naravnejše«.

V izhodišču teorije naravnosti je torej koncept zaznamovanosti, porojen v Praškem lingvističnem krožku v tridesetih letih 20. stoletja, tedaj kot pomagalo pri razlikovalnem ovrednotenju nasprotnostnih parov fonemov (Trubeckoj² 1931, 1939) in za ponazoritev bolj ali manj značilnih lastnosti v okviru oblikoslovnih kategorij, kot so sklon, število, oseba, čas in vid, npr. ednine glede na množino in sedanjika glede na preteklik (Jakobson 1932, za ponazoritev nezaznamovanosti moškega slovničnega spola glede na ženskega v ruščini) (Waugh in Lafford 2000: 272). V naslednjih razvojnih fazah teorije zaznamovanosti je bil ugotovljen tudi nebinaren koncept zaznamovanosti. Tako npr. v kategoriji »slovnično število« ne spremljamo zaznamovanih in nezaznamovanih slovničnih števil, temveč razvrščamo slovnična števila sorazmerno glede na manjšo ali večjo stopnjo zaznamovanosti, in sicer je

1 Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega programa P6-0038, ki ga financira ARIS. Obema recenzentoma se zahvaljujem za pripombe in komentarje.

2 Npr. fonem /p/ je opisal glede na fonem /b/ kot nezvoneč, fonem /b/ pa glede na fonem /m/ kot nenosnik – /p/ [–zvoneč]; /b/ [+zvoneč], [–nosnik]; /m/ [+nosnik]) ter določil zvonečnost in nosnost v okviru fonetičnih značilnosti kot zaznamovani (Andersen 1989: 21–22).

množina zaznamovana glede na ednino, toda nezaznamovana glede na dvojino ipd., kar dopušča univerzalno hierarhijo slovničnih števil v zaporedju ednina < množina < dvojina < tri/pavkal (Greenberg 1966; Croft 1990).

Manj zaznamovano ali nezaznamovano se v teoriji zaznamovanosti istoveti z normalnim, pričakovanim, (bolj) zaznamovano pa s tistim, kar se razlikuje od nevtralnega (tj. nezaznamovanega) po specifičnih parametrih. Nezaznamovane prvine univerzalno izkazujejo, da so izražene s preprostejšim pomenom, pogostnejše, usvojene hitreje, redko cilj jezikovnih sprememb itd. (Bussmann 1996, 294–295). Zaznamovani pa so tisti pojavi, ki veljajo za manj splošne oz. bolj specializirane, navadno pa tudi manj razširjene. Zaznamovanost je povezana tudi z zapletenostjo (kompleksnostjo): bolj zapleteni izrazi so zaznamovani (Živanović 2015, 205).

V **teoriji naravnosti** (Mayerthaler, Dressler) je zaznamovanost enačena z nenaravnostjo (Dressler 1989), pojma *naraven* in *zaznamovan* pa sta obratno sorazmerna Mayerthaler (1987, 27). V raziskovalnem fokusu teorije naravnosti pa ni zaznamovanost, temveč *nezaznamovanost*. V slovenski teoriji naravnosti so se (o tem Orešnik 2001, 237) zato odločili za rabo pojma *naravnost*,³ ki jo razumemo kot bolj intuitivno sprejemljivo, kognitivno preprostejše, lažje usvojljivo, prvotnejšo in zato bolj razširjeno (Dressler 2000, 288). Vendar pa prihaja med obema teorijama tudi do nevzporednosti, saj paru *nezaznamovan* (neoznačen) – *zaznamovan* (označen) ne moremo vedno prisoditi para *naraven* – *nenaraven*. Le redki so namreč tisti jezikovni pojavi, ki so nenaravni, pogosteje govorimo o bolj ali manj naravnih pojavih. V slovenski teoriji jezikovne naravnosti se je zaradi specifičnih okoliščin preučevanja jezikovnih praks začel uveljavljati tudi pojem *sonaravnosti* (angl. *co-natural*), o čemer več v nadaljevanju.

3 Besedne zveze *naravna skladnja*, *naravno jezikoslovje* in *teorija jezikovne naravnosti* so z vidika pojmovanja teorije naravne skladnje sopomenske generične oznake za način ukvarjanja z jezikovnimi zgradbami. Izraz *naravnost* je sicer prevzet po mednarodni teoriji o jezikovni naravnosti, in sicer kot prevod angleškega *naturalness* oz. nemškega *Natürlichkeit*. Pri Orešniku se je uveljavil teorem *naravna skladnja* (Orešnik 2015), v drugih razpravah pa zaradi različnih jezikovnih ravni ukvarjanja uporabljajo tudi izraz *slovenska teorija naravnosti*.

2 Osnovni pojmi v razvoju slovenske teorije jezikovne naravnosti

Zamisel za slovensko teorijo naravnosti se je Janezu Orešniku po lastnem pripovedovanju (Orešnik 2019, 194) porodila leta 1979, med poletno šolo Ameriškega jezikoslovnega združenja (LSA) v Salzburgu. Izhodišče slovenske teorije je bilo razlikovanje med preprostimi in zapletenimi jezikovnimi pojavi in povezava tega razmerja s spoznanjem, da je tisto, kar je naravno za govorca, navadno manj naravno za ogovorjenega. Udeleženec sporazumevalnega procesa kot govorec uresničuje težnjo po gospodarnosti izražanja (težnji manjšega napora), kot ogovorjeni pa težnji po natančnosti izražanja (težnja po učinkovitem sporazumevanju). Ta razmerja je Mayerthaler opisoval z lestvicami naravnosti, in sicer sem-naravnost (*sem* – semantika) zadeva kognitivno zapletenost in je v interesu govorca, sym-naravnost (*sym* – simbol) pa zadeva kodiranje in je v interesu ogovorjenega.

Slovenska teorija je prevzela Mayerthalerjeve lestvice naravnosti, gradivsko jedro preučevanja pa je bilo preusmerjeno iz oblikoslovja v skladnjo (Orešnik 1999), kasneje pa zaradi raziskovalne podhranjenosti v (obliko)skladnjo (Orešnik 2001; Orešnik 2019, 194).

Težišče slovenske teorije je postalo preučevanje (obliko)skladenjskih sopomenskih izrazov – dvojnic, ki imata različno stopnjo naravnosti, ki ju povezuje ista krovna kategorija (tj. tipska povezovalna lastnost) in ki se ločita v največ dveh razlikovalnih parametrih (Orešnik 1999, 18). Npr. veznika *in* in *ter* sta dvojnici, ker ju povezuje krovna kategorija »priedni veznik«.

V osemdesetih letih so bili narejeni prvi koraki v razvoju slovenske veje teorije: Orešnik je s štirimi magistrandi⁴ germanistike vzpostavil diahrono teorijo o krepkih (oz. okrepljenih zgradbah) in šibkih dvojnicah (oz. ošibljenih zgradbah) (Orešnik 1999). Pri tem so krepke dvojnice veljale za tiste, ki so zgradbeno in pomensko bolj zapletene, so bolj razvidne, bolj obvestilne, s stališča govorca manj gospodarne in s stališča ogovorjenega lažje razumljive (npr. besedna zveza *naša oče in mama* je nasproti zvezi *naš oče in naša mama* šibka dvojnica). Za šibke dvojnice velja, da se pogosteje uveljavljajo v manj zapletenem okolju oz. v manj zaznamovanih besedilih (Petrič 2001).

V devetdesetih letih je Orešnik teorijo preusmeril v sinhrono preučevanje jezikovnih zgradb in jo preverjal na gradivu dobro opisanih jezikov. Leta 2005 sta izšli dve študiji: v Kavčič (2005) je teorija preverjena na sistemu glagolskega

4 Na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani: Frančiška Trobevšek Drobnak, Karmen Teržan Kopecky, Teodor Petrič in Andrej Snedec, v 1990. se je skupini pridružila Alja Lipavica Oštir.

dopolnjevanja v zgodnji bizantinski grščini; v Dobrovoljc (2005a) pa na slovenskem (obliko)skladenjskem gradivu. V Dobrovoljc (2005a) so bile vse lestvice opisane z vidika vrednosti sem, saj je veljalo, da so pretvorljive v lestvice sym ($\text{sem}(A, B) = \text{sym}(B, A)$), s čimer je bilo preverjeno tudi delovanje načela konstrukcijskega ikonizma⁵ (Dressler idr. 1987), po katerem je kodiranje ikonično, če je kognitivno manj naravna kategorija (torej manj sem-naravni element lestvice) kodirana kot bolj razvidna (Mayerthaler 1987, 48). Drugo načelo iz tega obdobja razvoja teorije se povezuje s prijemom obratne zaznamovanosti (angl. *markedness reversal*) in uveljavlja zamenjavo členov A in B v lestvici, ki deluje v nekem ožjem okolju (npr. $\text{sem}(B, A)$ / MR: čeprav je naravnejša 1. glagolska oseba, je v okolju »velevanje« bolj naravno uporabiti 2. glagolsko osebo). Manj naravno okolje je mogoče pojmovati tudi kot podsistem, v katerem veljajo drugačne zakonitosti kot v nadrejenem sistemu (Dobrovoljc 2005b).

Lestvice naravnosti so bile v slovenski teoriji prvotno utemeljene z desetimi načeli – (1) načelo najmanjšega napora, (2) načelo filogenetske starosti, (3) načelo prototipičnosti, (4) načelo včlenjenosti v stavek, (5) načelo pogostnosti, (6) tipološko načelo, (7) načelo velikosti razreda, (8) načelo specializirane rabe, (9) načelo rabe kategorije in izvedbe poteka, (10) načelo sprejemljivosti. V nadaljnjem razvoju teorije je bilo umaknjeno filogenetsko načelo, saj je bilo protislovno z nekaterimi drugimi procesi (npr. s procesom poenobesedenja). Največ lestvic je bilo utemeljeno z načelom najmanjšega napora, ki izhaja iz Haversove misli (Havers 1931: 171), da sta v jeziku dve nasprotujoči si naravni težnji – težnja po gospodarnosti (kratkosti, udobnosti) in težnja po jasnosti (nedvoumnosti, določenosti) izraza. Tako utemeljene lestvice, aktualne ob slovenskem (obliko)skladenjskem gradivu, so bile npr. naslednje: primernik je bolj naraven od presežnika, hotativ od želelnika, sintetično stopnjevanje od analitičnega, trdilni naklon od nikalnega, slovnično ujemanje od pomenskega, neprehodna skladijska zgradba od prehodne, svojilni pridevnik od rodilnika (pri izražanju svojine), ponovitev od izvirnika ... (Dobrovoljc 2005a, 40–41).

5 Konstrukcijski ikonizem torej temelji na načelu, da je neenakost med dvojnicama z različno vrednostjo sem pogojena z neenakostjo njunega kodiranja (Mayerthaler 1988, 10).

Del pridevniških besed, lastnostne pridevnike, stopnjujemo z desnim obrazilom, tj. sintetično – *lepši, boljši*, in z mernim prislovom, tj. analitično (opisno) – *bolj lep, najbolj lep*. (Prim. Toporišič 2000: 317.) Stopnjujemo lahko navzgor (*lepši, bolj lep, najbolj lep*) ali navzdol (*manj lep, najmanj lep*), vendar je stopnjevanje navzdol samo analitično, tj. opisno.

Skladenjski dvojnici: analitično in sintetično stopnjevanje lastnostnih pridevnikov.

1 Domneve teorije jezikovne naravnosti:

1.1 > sem (navzgor, navzdol) / stopnjevanje

Tj., glede na kognitivno zapletenost je stopnjevanje navzgor bolj naravno od stopnjevanja navzdol. – **Utemeljitev:** S stališča teorije jezikovne naravnosti so bolj naravne dejavnosti, ki so usmerjene navzgor, bliže, naravnost ipd. Večina teh dejavnosti je namreč v govorčevem vidnem polju ali bližini. Stopnjevanje navzgor je v pretežno ugodni smeri za govorca, stopnjevanje navzdol pa je v pretežno neugodni smeri za govorca.

1.2 > sem (sintetično, analitično) / stopnjevanje

Tj., glede na kognitivno zapletenost je sintetično stopnjevanje bolj naravno od analitičnega. – **Utemeljeno z načelom najmanjšega napora:** S stališča govorca je sintetični način stopnjevanja bolj naraven, saj je treba vanj vložiti manj napora. Opisno stopnjevanje, tj. stopnjevanje z mernimi prislovi, je bolj naravno s stališča ogovorjenega, saj imata tako tvorjena primernik in presežnik notranjo skladenjsko zgradbo in sta zato zgradbeno bolj razvidna.

Posebni primer od 1.2:

1.2.1 > sem (sintetično & analitično, samo analitično) / stopnjevanje

Tj., glede na kognitivno zapletenost so razmere, v katerih je mogoče tako sintetično kot analitično stopnjevanje, bolj naravne kot razmere, v katerih je mogoče samo analitično stopnjevanje. – Lestvica je primerek predloge > sem (A + B, B).

2 Domnevi slovenske teorije jezikovne naravnosti:

2.1 > sem teži po povezavi z drugim > sem

2.2 < sem teži po povezavi z drugim < sem

3 Posledice:

Iz 1.1, 1.2.1 in 2.1 se da sklepati:

- 3.1 Če je v okviru stopnjevanja lastnostnih pridevnikov kaka razlika med stopnjevanjem navzgor in stopnjevanjem navzdol, tako da v enem primeru stopnjujemo na sintetični in analitični način, v drugem pa samo na analitični način, potem je stopnjevanje navzgor tisto, pri katerem uporabimo sintetični in analitični način.

Iz 1.1, 1.2.1 in 2.2 se da sklepati:

- 3.2 Če je v okviru stopnjevanja lastnostnih pridevnikov kaka razlika med stopnjevanjem navzgor in stopnjevanjem navzdol, tako da v enem primeru stopnjujemo na sintetični in analitični način, v drugem pa samo na analitični način, potem je stopnjevanje navzdol tisto, pri katerem uporabimo samo analitični način.

Prikaz 1: Izpeljava leta 2003 (Dobrovoljc 2005a, 81–82)

V naslednjem desetletju je Orešnik (2003) ukinil delitev na lestvice sem in sym in se odločil za lestvice > nat (A, B), kar je utemeljil z dejstvom, da je v središču sporazumevalnega procesa interes govorca. V metodološkem preobratu teorije sta Orešnik in Siebenreich (2015) iz nabora načel za utemeljevanje lestvic naravnosti izločila še eno načelo, in sicer načelo prototipičnosti, ki je razlikovalo med osrednjimi in obrobni predstavniki skupine (npr. med prototipične predstavnike pridevniških besed je mogoče šteti pridevnike, med obrobne pa pridevniške zaimke). Slovenska teorija jezikovne naravnosti je tako leta 2015 imela še osem meril (načel) za utemeljevanje lestvic, in sicer se je prvotno krovno načelo (o najmanjšem naporu govorca in večjem ogovorjenega) razdelilo na dve merili: (1) govoreči deluje pri

sporazumevanju drugače od ogovorjenega > nat (ugodno za govorečega, ugodno za ogovorjenega), (2) načelo najmanjšega napora > nat (manj, bolj) / naporno. Novo je bilo načelo (3) o sprejemljivi nasproti nesprejemljivi rabi, vsa druga načela pa so bila ohranjena: (4) načelo včlenjenosti v zgradbo, (5) načelo pogostnosti (kar je za govorečega kognitivno preprostejše, se namreč pogostejše uporablja), (6) načelo o majhnem nasproti velikemu razredu (med sporočanjem govoreči lažje izbira iz majhnih razredov kot iz velikih), (7) načelo o potekih (primik, ujemanje), (8) tipološko načelo (kar je bolj razširjeno po jezikih sveta, je za govorečega bolj naravno).

Namesto prijema obratne zaznamovanosti, ki je bil uveljavljen, ko so bile razmere podsistemske, je bilo že v Siebenreich (2015) uvedeno križno povezovanje lestvic (Prikaz 2).

Opis gradiva: Pri samostalnikih druge moške sklanjatve je prevladujoča sklanjatev z rodilnikom na -e. Z izpeljavo bomo napovedali, da sklanjatev z rodilnikom na -e tvori velik razred, sklanjatev z rodilnikom na -a pa majhen razred.

Dvojnici: Sklanjatev z rodilnikom na -e, sklanjatev z rodilnikom na -a. – Izpeljava poteka v nenaravnem okolju »pregibanje« in »druga moška sklanjatev«.

[1] Domneve naravnega oblikoslovja

[1.1] >nat (-e, -a) / rodilnik sklanjatve moškega spola

Tj., sklanjatev z rodilnikom na -e je bolj naravna kot sklanjatev z rodilnikom na -a. Za ogovorjenega je namreč ugodnejše, če ima samostalni sklanjatev z rodilnikom na -a, saj gre za samostalni moškega spola, kjer je rodilnik na -a bolj pričakovan. Po načelu o ugodnem za govorečega in ogovorjenega -a stoji na mestu B lestvice.

[1.2] >nat (majhen, velik) / razred

Tj., majhen razred je bolj naraven od velikega razreda. To je kar načelo o majhnem nasproti velikemu razredu.

[2] Deluje križno povezovanje.

[3] Posledice:

Če jezik loči med sklanjativjo z rodilnikom na -e in sklanjativjo z rodilnikom na -a, tako da ena tvori majhen razred, druga pa velik razred, tedaj teži sklanjatev z rodilnikom na -e, da bi tvorila velik razred, sklanjatev z rodilnikom na -a pa k temu, da bi tvorila majhen razred.

[4] Naravno oblikoslovje je ovrženo, če so v slovenščini naslednje razmere: Če jezik loči med sklanjativjo z rodilnikom na -e in sklanjativjo z rodilnikom na -a, tako da ena tvori majhen razred, druga pa velik razred, tedaj teži sklanjatev z rodilnikom na -a, da bi tvorila velik razred, sklanjatev z rodilnikom na -e pa k temu, da bi tvorila majhen razred.

Prikaz 2: Izpeljava leta 2015 (Siebenreich 2015, 81)

»Križno povezovanje je nujno, kadar je izpeljava omejena na jezikovno gradivo znotraj "nenaravnega okolja"« zapišeta Cvetko Orešnik in Orešnik (2021)⁶ v razpravi o angleških slogovnih razločkih, v kateri so opisi gradivsko povzeti po opisni slovnici Huddleston/Pullum, v tej pa so pogosto opisana razmerja med standardom in pogovornim slogom. Dejstvo, da sta avtorja za slogovno raziskavo izbrala angleško jezikovno gradivo, ni presenetljivo, saj bi bila tovrstna analiza v jeziku, kakršen je slovenščina, otežena zaradi pomanjkanja razlikovalnih opisov različnih slogovnih variant.

6 Ob tem se upravičeno zastavlja tudi vprašanje o tem, katero od jezikovnih okolij je v sistemu teorije naravnosti sploh nenaravno.

3 Sonaravnost in nesonaravnost kot odprto vprašanje teorije naravnosti

Naravno jezikoslovje deli razmere v jeziku na sonaravne (angl. *co-natural*) in nesonaravne (angl. *abnatural*): sonaravni razvoj jezika sledi našim nevrobiološkim procesom ne glede na družbeno funkcijo, nesonaravni razvoj pa je povzročen družbeno (Bailey 1996, 369). Ko preučujemo navade v standardnem jeziku (na Slovenskem imenovan *knjižni*), se je treba zavedati, da so nekatere zgradbe v tem jeziku posledica jezikovne regulacije, zato bi bilo treba dobro poznati tiste posege v jezik, ki so posledica jezikovnega usmerjanja zaradi purizma ali skrbi za jezikovno kulturo, in jih obravnavati kot nesonaravne in vsaj deloma umetne, družbeno pogojene.⁷ Po Baileyju (1996) naj bi bil nesonaravni razvoj sicer pogosto nasproten s sonaravnim, vendar pa to ni nujno – obe vrsti jezikovnih sprememb sta lahko razmeroma pogostni in obe sta »normalni«. Razlikovanje med sonaravnostjo in nesonaravnostjo je pomembno, ker – izhajajoč iz Mayerthalerjeve omejitvene delovne hipoteze – slovenska teorija jezikovne naravnosti tako kot naravno jezikoslovje nasploh obravnava samo sonaravne primere in razmere. Ugotovimo lahko dvojje: (1) razločevanju med sonaravnimi in nesonaravnimi jezikovnimi pojavi v slovenski jezikoslovni tradiciji in tudi v aktualnih jezikovnih (slovničnih) opisih ni bilo namenjeno dovolj pozornosti, da bi jih lahko primerjali; (2) opisovanje sonaravnih pojavov v opoziciji do nesonaravnih je najbolj problematično ob uveljavljanju načela pogostnosti.

3.1 Razločevanje med sonaravnimi in nesonaravnimi pojavi

Z vidika sinhronih raziskav pogosto ni razvidno, pod katerimi pogoji se je jezikovna prvina, kategorija ali pojavnost pojavila v jeziku, mogoče je namreč, da jo govorec občuti kot nezaznamovano ali naravno, četudi izvira iz drugega jezika ali se je pojavila pod vplivom družbenih dejavnikov. Sonaravnost je očitno tesno povezana s pojmovanjem stopnje formalnosti ubesedovanja ali jezikovnimi zvrstmi: pri ubesedovanju v nepredpisani, neformalni jezikovni zvrsti govorec ni zainteresiran uporabljati tistih jezikovnih prvin, ki jih čuti kot manj naravne, pri formalnem sporazumevanju pa je v skladu z veljavnimi normami prisiljen uporabljati tudi jezikovne zgradbe, nastale morda z nesonaravnim razvojem. Vendar ločnice med njima ni. Skozi celotno drugo polovico 20. stoletja je bilo v slovenistiki več pozornosti namenjeno vzgoji

7 Na vprašanje, v kakšnem razmerju je nesonaravni razvoj z naravnim oz. sonaravnim razvojem, bi raziskovalno težko odgovorili, saj študij, ki bi spremljale jezikovne navade posameznikov z enakimi ali vsaj podobnimi jezikovnimi izhodišči in opazno različnimi načini usvajanja slovenščine, ne poznamo.

dobrega sloga⁸ kot pa opisovanju razmer, v katerih lahko uporabljamo izbrane jezikovne zgradbe kot nevtralne. Tudi sodobnega jezikovnega uporabnika priročniki seznanjajo zgolj s slogovno zaželenimi jezikovnimi zgradbami, ne pa tudi s tem, v katerih okoliščinah uporabljamo tiste jezikovne zgradbe, ki jih s perspektive jezikovnega standarda negativno normativno vrednotijo, so pa – upoštevajoč vedenje o pogovornih navadah – najverjetneje bolj sonaravne.

Primer: Primerjava polvikanja in vikanja. V jezikih sveta se je vikanje uveljavilo kot odraz družbenega spoštovanja: raba množine osebnega zaimka za ogovor ene osebe je postala pričakovana, če želimo izraziti spoštovanje. Izpričana je po mnogih, izvirno nesorodnih jezikih, v Evropi pa je prvi tak primer zabeležen že v tretjem stoletju (prim. Kordić 2002, 37). Vikanje kot pojav je danes že mogoče pojmovati kot nekaj sonaravnega. Še bolj bi to moralo obveljati za polvikanje, ki se v jeziku ohranja, čeprav je v pisnem jeziku obveljalo za znamenje jezikovne neomikanosti in so ga normativno preganjali že več stoletij (Jelovšek 2011, 2015). Toporišič (1992, 122) navaja, da je polvikanje značilno »zlasti za pogovorni jezik na nekaterih področjih Slovenije [in] [r]azodeva na pol intimen ali neprizadet poslovni odnos do nižjih«, Snoj pa, da je »sprejemljivo le v govorjenem jeziku. V pisanem učinkuje robato, kaže znake nižje jezikovne kulture in je zato za marsikoga celo žaljivo« (Snoj 2016). S prepovedovalnim poseganjem v jezikovne navade je jezikoslovje doseglo, da se dojema polvikanje kot slaba jezikovna izbira.

Z vidika teorije naravnosti bi morali upoštevati predvsem dejstvo, da je polvikanje natančneje, saj »v oblikah deležnikov in pridevnikov izhaja iz naravnega spola ogovorjenega in tako omogoča njegovo spolsko razvidnost« (Černivec 2019, 142). Po Mayerthalerju (Mayerthaler idr. 1998, 182) je slovnično (oblikoskladenjsko) ujemanje naravnejše od ujemanja »ad sensum«, torej vikanje ali nevikanje je naravnejše od polvikanja, polvikanje pa bi v skladu z lestvico > nat (nepredpisani, predpisani) / slog moralo veljati za naravnejše. S stališča govorca je sicer res lažje ubesedovati gramatikalizirane skladenjske strukture, saj so mu deloma avtomatizirane in jih uresničuje s pomočjo svoje slovnice, medtem ko je ogovorjenemu bližje pomensko ujemanje, ker se trudi iz govorčevih besed razbrati pomen, ki more biti tudi spremenljiv in metaforičen, a če je pojav nesaraven, v teoriji naravnosti ne moremo napovedovati njegovega jezikovnega vedenja, razen če dokažemo nesporno »živost« v jezikovnih navadah govorcev tega jezika.

8 Npr. v Slovenskem pravopisu 1962: Če pa je beseda ali zveza nepotrebna ali nelepa ali v nasprotju z duhom slovenskega jezika, ji je dodana puščica (→) [rezultirati: iz tega rezultira → iz tega sledi, op. HD]; ta pomeni, da rajši uporabljamo boljši ali bolj domač izraz, ki sledi v kurzivi. Še večje besedne in slogovne spake in najhujše nebodijhtreba so zaznamovane z ničlo (°). (SP 1962, Uvod, str. 6.)

Nesonaravnost je torej mogoče pojmovati kot eno od odprtih vprašanj slovenske teorije jezikovne naravnosti. Če je ena od dvojnic, ki jim s pomočjo t. i. izpeljav skušamo napovedati jezikovno vedênje, nastala po nesonaravni poti, je treba najprej sprejeti stališče o tem, ali je dvojnična zgradba ali sredstvo kljub temu živa prvina jezika, v katerem se pojavlja.

3.2 Ugotavljanje pogostnosti sonaravnih pojavov

Jezikoslovci pogostnost povezujejo z nezaznamovanostjo (Greenberg 1966) in naravnostjo – Mayerthaler (1988) celo v obeh smereh: naravno je tisto, kar je pogostno, in pogostno tisto, kar je naravno. V slovenski teoriji jezikovne naravnosti je merilo pogostnosti upoštevano le v duhu trditve, da je vse, kar je v jeziku pogostno, tudi naravno.⁹

Ugotavljanje, ali je jezikovni pojav živ oz. pogost in v rabi, naj bi bilo oprto na jezikovno gradivo, kar za teorijo predstavlja tudi problem, če v jeziku ni dovolj zanesljivih možnosti za ugotavljanje pogostnosti pojavov. Za slovenščino je že tako. V obdobju pred digitalno dobo so o pogostnosti sklepali s pomočjo izpisov iz »zanesljivega« gradiva (npr. SSKJ-jevska listkovna kartoteka z izpisi iz kanoniziranih in javno objavljenih lektoriranih del), v digitalni dobi pa so zbirke besedil, zbranih v elektronskih besedilnih korpusih, prav tako prinašale predvsem normativno regulirane jezikovne prakse. Z napredkom na področju jezikovnih tehnologij se je možnost preverjanja pogostnosti sonaravnih jezikovnih izbir povečala. Ustvarjajo se specializirani korpusi, pri katerih je pogostnost sonaravnih zgradb očitno večja, pri preverjanju rabe pa moramo upoštevati njihovo različnost in temu prilagoditi interpretacijo rezultatov. Med slovenskimi digitalnimi viri, ki omogočajo preverjanje pogostnosti, so:

- *Gigafida 2.0* je referenčni korpus večinoma lektoriranih besedil – publicistike, leposlovja in stvarnih besedil (leksikoni, učbeniki ...);
- *Janes* je korpus manj formalnih in neformalnih spletnih besedil (blogi, družbena omrežja ...);
- *siParl* je korpus govornih besedil iz slovenskega parlamenta;
- *slWac* je korpus slovenskih besedil na spletu;
- *KAS* in *OSS* sta korpusa znanstvenih del in akademskih zaključnih besedil.

9 Večji pomen načelu pogostnosti v naravnem jezikoslovju pripisuje Fenk-Oczlon (2001), ki trdi, da bi namesto izraza »nezaznamovan« lahko uporabljali kar izraz »pogosten«.

Primer: V pogovorni slovenščini je razširjena elipsa prve jedrne sestavine v priredno povezanih predložnih zvezah tipa *pred uporabo in po uporabi*, četudi sta samostalnika v predložnih zvezah v različnih sklonih (*pred uporabo* – tožilnik, *po uporabi* – mestnik). Priročniki knjižnega jezika večinoma opozarjajo, da je prva nepredložna sestavina v takih zvezah neizpustljiva, saj predloga zahtevata različna sklona, zato je v standardu raba zgradbe *pred in po uporabi* nezaželena (prepovedana), da bi se izognili kopičenju samostalnikov pa je dopustna zgradba z navezovalnim zaimkom namesto ponovljenega samostalnika, torej *pred uporabo in po njej*.

Preverba pogostnosti po različnih besedilnih korpusih pokaže, da je večja pogostnost zvez brez elipse (*pred* + SAMOSTALNIK *in po* + SAMOSTALNIK/ZA-IMEK) opazna le v korpusu, ki je referenčen za standardni jezik (Gigafida 2.0), vsi drugi korpusi pa izkazujejo večjo pogostnost zvez z elipso prvega jedra (Prikaz 3). Raziskavo smo preverili tudi s predložnim parom (*med* + SAMOSTALNIK *in po* + SAMOSTALNIK/ZAIMEK), ki ga v slovarskih priročnikih ni mogoče zaslediti med primeri prepovedanih ali odsvetovanih slogovnih zgradb, se pa uvršča v isto skupino. Rezultati tudi pri tem predložnem paru niso spremenjeni, odstopanje smo zasledili le v korpusu siParl, v katerem so besedila pogosto naknadno (uredniško, lektorsko) popravljena (ob prepisu iz govora v zapis).

Opis	Z elipso prvega jedra		Brez elipse prvega enobesednega samostalniškega jedra	
Zveza	<i>pred in po</i> samostalnik	<i>med in po</i> samostalnik	<i>pred</i> samostalnik <i>in po</i> samostalnik ali zaimek	<i>med</i> samostalnik <i>in po</i> samostalnik ali zaimek
Zgradba zveze	(<i>pred</i> + <i>in</i> + <i>po</i> + SAMOSTALNIK)	(<i>med</i> + <i>in</i> + <i>po</i> + SAMOSTALNIK)	(<i>pred</i> + SAMOSTALNIK + <i>in</i> + <i>po</i> + SAMOSTALNIK /ZAIMEK)	(<i>med</i> + SAMOSTALNIK + <i>in</i> + <i>po</i> + SAMOSTALNIK /ZAIMEK)
Pogostnost po korpusih				
OSS	35.869	7.865	8.423	3.399
Gigafida 2.0	1.452	902	1.600	1.273
slWac	2.539	1.602	847	940
Janes Twitter	239	158	33	40
siParl	141	58	85	80

Prikaz 3: Pogostnost priporočene slogovne dvojnice v različnih slovenskih besedilnih korpusih

Pogostnost sonaravnih pojavov je torej najboljše dokazljiva in ugotovljiva primerjalno, če imamo na voljo gradivske zbirke, ki izkazuje značilne jezikovne prakse na različnih področjih sporazumevanja.

Sklep

Razvojno dinamična slovenska teorija jezikovne naravnosti je v četrtem desetletju svojega obstoja med utemeljevalnimi načeli ohranila načelo pogostnosti, med raziskovalnimi pogoji pa sonaravnost izbranih jezikovnih dvojnic. Na primeru slovenskega gradiva je bilo pokazano, da obe zahtevata dobro poznavanje gradivskih virov in družbene regulacije jezikovnih pojavov, saj so tudi povsem sonaravni pojavi lahko označeni za slabe jezikovne izbire ali odraz nekultiviranosti govorečega. Kljub temu da slovenska teorija naravnosti omogoča razlikovanje med jezikovnimi zgradbami, ki jih umeščamo v t. i. predpisani sporazumevalni slog, in jih že *a priori* opredeljuje kot manj naravne oz. zaznamovane za govorca, je ugotavljanje njihove pogostnosti lahko zavajajoče, če se raziskovalno opiramo na t. i. referenčne korpuse, ki so v slovenščini primarno namenjeni raziskavam jezikovnega standarda. Že Arhar Holdt (2006, 53) ugotavlja, da je »referenčni korpus [...] sam po sebi nezadosten«, če nas zanimajo jezikovne dvojnice in njihova razširjenost tako v skrbno reguliranem kot tudi govorjenem jeziku.

S sodobnejšimi orodji in gradivskimi zbirkami pa je omogočeno, da se načelo pogostnosti preverja eksaktnije in bolj empirično. Na ta način bi bilo mogoče razrešiti eno od odprtih vprašanj slovenske teorije jezikovne naravnosti ob slovenskem gradivu, in sicer, ali so predpisane (v priročnikih favorizirane jezikovne prvine) večinoma sonaravne ali pa se predpisuje (oz. se je predpisovalo) tudi povsem nesonaravne jezikovne prvine. Pri tem je treba upoštevati tudi, da je v teoriji naravnosti sonaravnost najvišje merilo za obravnavo dvojnic, torej jih preučujemo tudi, če so v neskladju s predpisanim knjižnojezikovnim slogom, a so v jeziku žive.

Literatura

- Arhar Holdt, Špela. 2006. Gradnja specializiranega korpusa. *Jezik in slovstvo* 51: 53–67.
- Andersen, Henning. 1972. Diphthongization. *Language* 48: 11–50.
- Andersen, Henning. 1989. Markedness – The First 150 Years. V: *Markedness in Synchrony and Diachrony*, ur. Olga Mišeska Tomić, 21–22. Berlin: de Gruyter.
- Bailey, Charles-James. 1996. *Essays on time-based linguistic analysis*. Oxford: Clarendon.
- Bussmann, Hadumond. 1996. *Routledge dictionary of language and linguistics*. New York, London: Routledge.
- Crystal, David. 2001. *Language and the Internet*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Croft, William. 1990. *Typology and universals*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cvetko Orešnik, Varja, Janez Orešnik. 2021. Prispevek naravne skladnje k določanju slogovnih razločkov. *Linguistica* 61: 15–29.

- Černivec, Manca. 2019. Normativna zadrega – izziv ali nerešljiva uganka?. *Platforma 1 : zbornik študentk in študentov Podiplomske šole ZRC SAZU*, 132–156.
- Dobrovoljc, Helena. 2005a. *Slovenska teorija jezikovne naravnosti s slovenskim (obliko)skladenjskim gradivom*, Ljubljana: Založba ZRC.
- Dobrovoljc, Helena. 2005b. Pojav obratne zaznamovanosti (markedness reversal) pri obravnavi slovenskih števnikov s stališča slovenske teorije jezikovne naravnosti. *Slavistična revija*, 53: 533–552.
- Dressler, Wolfgang U., Willi Mayerthaler, Oswald Panagl in Wolfgang U. Wurzel. 1987. *Leitmotifs in natural morphology*, Amsterdam: John Benjamins.
- Dressler, Wolfgang. 1989. Markedness and naturalness in phonology; the case of natural phonology. V: *Markedness in Synchrony and Diachrony*, ur. Olga Mišeska Tomić, 111–120. Berlin: de Gruyter.
- Dressler, Wolfgang. 2000. Naturalness. V: *Morphologie – Morphology*, Ur. G. Booij idr., Berlin, New York: Walter de Gruyter, 2000, 290–293.
- Fenk-Oczlon, Gertraud. 2001. Familiarity, information flow, and linguistic form. V: *Frequency and the emergence of linguistic structure*, ur. John Bybee in Paul Hopper. 431–448. Amsterdam: John Benjamins.
- Greenberg, Joseph H. 1966. *Language universals*. Haag: Mouton.
- Havers, Wilhelm. 1931. *Handbuch der erklärenden Syntax*. Heidelberg: Carl Winters Universitätsbuchhandlung.
- Jakobson, Roman. 1932. Zur Struktur des russischen Verbums. V: *Charisteria Gvilelmo Mathesio*, Praga: Svmpitbvs »Pražský lingvistický kroužek«, 74–84.
- Jelovšek, Alenka. 2015. Polvikanje v slovenščini v luči starejših pisnih virov. *Jezikoslovni zapiski* 17. 73–88.
- Jelovšek, Alenka, 2021. Razlog za vikanje v moški obliki. *Jezikovna svetovalnica*. URL: <<https://svetovalnica.zrc-sazu.si/topic/5594/razlog-za-vikanje-v-moški-obliki>>
- Kavčič, Jerneja. 2005. *The syntax of the infinitive and the participle in early Byzantine Greek : an interpretation in terms of naturalness theory*. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni inštitut Filozofske fakultete.
- Kordić, Snježana. 2002. *Riječi na granici punoznačnosti*, Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Mayerthaler, Willi. 1981. *Morphologische Natürlichkeit*, Wiesbaden: Athenaion.
- Mayerthaler, Willi. 1987. System-independent morphological naturalness. V: Dressler idr., 25–58.
- Orešnik, Janez. 1999. *Krepke in šibke dvojnice v skladnji*, Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.
- Orešnik, Janez. 2001. Slovenski glavni števniki v luči teorije naravnosti. *Slavistična revija* 49, 237–246.
- Orešnik, Janez. 2003. Naturalness in English: (A) the genitive, (b) the pronouns. *Linguistica* 43. 119–140.
- Orešnik, Janez. 2015. *Naravna skladnja*, Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.

- Orešnik, Janez. 2019. Moj stik z jeziki in z jezikoslovjem v obdobju po letu 1975. *Jezikoslovni zapiski* 25. 193–202.
- Petrič, Teodor. 2001. Korrelathaltige und korrelatlose Satzgefüge im Rahmen des NT-Modells starker und schwacher syntaktischer Varianten. *Vestnik – Društva za tujejezike in književnosti*. 269–281.
- Siebenreich, Nika. 2015. Obravnava samostalnikov druge moške sklanjatve s stališča naravne skladnje. *Jezikoslovni zapiski* 21: 75–89.
- Snoj, Marko. 2016. Polvikanje. *Jezikovna svetovalnica*. URL: <<https://svetovalnica.zrc-sazu.si/topic/1261/polvikanje>>
- Toporišič, Jože. 1992. *Enciklopedija slovenskega jezika*, Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Trubeckoj, Nikolaj S., 1939. Grundzüge der Phonologie. *Travaux du Cercle Linguistique de Prague* 7.
- Waugh, Linda, Barbara A. Lafford. 2000. Markedness. V: *Morphologie – Morphology*, ur. G. Booij idr., 272–281. Berlin, New York: Walter de Gruyter.
- Živanović, Sašo. 2015. *Kvantifikacijski vidiki logične oblike v minimalistični teoriji jezika*, Ljubljana: Založba ZRC.